

Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Helikon, Budapest.
 Imre László (1996): *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
 Jauss, Hans Robert (1980): Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. *Helikon*, 1–2. 9–39.
 Poszler György (1983): *Kétségektől a lehetőségekig. Irodalomelméleti kísérletek*. Budapest.
 Poszler György (1988): *Filozófia és műfajelmélet*. Budapest.
 Szajbély Mihály (1999): A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. *Irodalomtörténet*, 3. 4244–41.

Szegedy-Maszák Mihály (1995): Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata In uő: „*Minta a szönyegen*”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest. 11–24.
 Szegedy-Maszák Mihály (1998): Az újraolvasás kényszere (A rajongók). In: uő: *Irodalmi kánonok*. Debrecen. 71–93.
 Szilasi László (2000): A selyemgubó és a „boncolókés”. Szeged.
 Zsirmunskij, Viktor (1981): *Irodalom, poétika. Válogatott tanulmányok*. Budapest.
 Žmegač, Viktor (1987): *Povijesna poetika romana*. Zagreb.

Bence Erika

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

József Attila: *Munkások* – Miért és hogyan kellene tanítani?

Korunk egyik legfelkészültebb, legigényesebb és legbiztosabb ízlésű irodalomértelmezője 1992-ben így írt ennek az előadásnak választott tárgyáról: „sem A proletárfiú verse, sem a Munkások nem tekinthető műalkotásnak”. Igaz, Szegedy-Maszák Mihály megszorításként nyomban hozzászól: „legalábbis akkor nem, ha elfogadjuk Benn mércéjét, aki szerint »korunk egyetlen lírikusa sem hagyott hátra hat vagy nyolc befejezett költeménynél többet« (1) (Szegedy-Maszák, 1995, 72–73.).

Borbély Szilárd (2005), kiváló költő és nagy tehetségű irodalomtörténész centenáriumi esszéjében eképpen fogalmaz: „[József Attila] Éles esze és nyugtalan figyelme – nyelvi zsenialitásától kísérve – díszként használta fel, szótárként kezelte a korabeli népi szociográfia vagy a szociáldemokrácia zsargonját. De ugyanígy építette be a pszichoanalízis és a tudományos szocializmus fordulatait, kliséit. Igyekezett kiemelni belőlük azokat az elemeket, amelyeket átpoetizálva szimbólummá, metaforává, metonimiává lehetett alakítani. Azt hiszem, József Attila autonómiatörekvése ezekkel a nyelvhasználatokkal szemben inkább díszítő elemekké avatta ezeket a nyelvi rétegeket.”

Felvezetés

Jómagam egyfelől néhány – meglehet, vitatható – műelemző megfigyelés, másfelől a pedagógiai gyakorlat szempontjából éppen e két idézett állásponttal ellentétes véleményt szeretnék a következőkben körvonalazni. Először amúgy tanárosan fölolvassám az elemzendő verset:

Munkások

Forgolódnak a tőkés birodalmak,
csattog világot szaggató foguk.
Lágy Ázsiát, borzolt Afrikát falnak
s mint fészket ütök le a kis falut.
Egy nyál a tenger! Termelő zabálás, –

kis, bűvő országokra rálehel
a tátott tőke sárga szája. Párás
bűdösség-felhő lep bennünket el.

S hol zápfog rág, a város érdes része,
hol a vasbányák fuvallata ing,
gép rugdal, lánc zug, jajong ládák léce,
lendkerék szijja csetten és nyalint,
hol a fémkeblű dinamókat szopják
a sivalkodó transzformátorok,
itt élünk mi. És sorsunk összefogják
a nők, gyermekek, agitátorok.

Itt élünk mi! Idegünk rángó háló,
vergődik benn' a mult sikos hala.
A munkabér, a munkaerő ára,
cincog zsebünkben, úgy megyünk haza.
Ujságpapír az asztalon kenyérrel
s az ujságban, hogy szabadok vagyunk –
poloskát üzünk lámpával s a kéjjel
s két deci fröccsel becsüljük magunk'.

Eltárs és spicli jár a csöndben erre,
részeg botlik, legény bordélyba lóg,
mert hasal az éj s pörsenéses melle,
mint szennyes ingből, füst alól kilóg.
Igy élünk mi. Horkolva alszunk s törten,
egymás hátán, mint odvas farakás
s hazánk határát penész jelzi körben
a málló falon; nedves a lakás.

De – elvtársaim! – ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És bűvünk érte, mint az üldözött.
A történelem futószallagára
szerelve ilyen készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember öntött csillagát!

(1931. december)

Mielőtt az elemzéshez és az esztétikai és pedagógiai rehabilitációs kísérlethez hozzálátnék, le kell szögezmem, hogy távolról sem járatlan úton járok, hisz a *Munkások* értékelő-rehabilitáló megközelítését, elemzését mintegy tizenkét oldalban olvashatjuk Tverdota György (1999a, 63–76.) József Attila-monográfiájában, s igen nyomatékosan szerepel a *Medvetánc* és a *Nagyon fáj* az említett kutató által szerkesztett Matúra Klasszikusok kiadásában (1999b, 88–94.) is (2). A következőkben, amennyire ez lehetséges, nem elismételni, hanem néhány megállapítással kiegészíteni igyekszem Tverdota elemzését. Ezt megelőzően a pedagógiai gyakorlat felől fogok érvelni a *Munkások* tanításának hasznossága mellett. Előadásom végén pedig egy kevésbé vitatott remekmű, az *Óda* marxizáló értelmezésének kikerülhetetlenségére szeretném fölhívni a figyelmet.

Miért érdemes/hasznos tanítani a *Munkások*at?

József Attila költészetét mindig is fenyegette s talán ma még jobban fenyegeti az, hogy egy önfelmentő-önsajnálati narratíva keretében olvassák. Hogy a széplelkek eleve kudarca ítéltségének legyen házi védőszentje. Hogy a „leattilázott” költő a suicide-poetry,

a lúzerköltészet privatizáló-pszichologizáló narratív világértelmezésének prédájává válik. Persze, mint minden kultusz, ez a kultusz is szélesíti a költő olvasótáborát, tiltani tehát kár lenne, de erősödése sem lenne túl szerencsés.

Kemény István, az egyik legkiválóbb és nem József Attila követő mai költőnk a maga centenáriumi esszéjében (2005) így beszélt erről: „Az utóbbi időben robbanásszerűen elterjedt egy csúnya szó a magyar nyelvben, a lúzer. Messze túlmutat a jelentésén: azt jelzi, hogy a mi társadalmunk szétvált győztesekre és vesztesekre, és ezt a tényt a nyelv szentesítette. Versenyek folynak, melyekben mindenki kénytelen részt venni. Lúzerek lúzerezik egymást, rettegve-parázva, nehogy a jelző éppen rajtuk tapadjon meg a végén. De sosincs vége, miközben egyre inkább e szerint a verseny szerint működnek a szerelmek, a házasságok, ettől akarja megvédeni a szülő a gyerekeit: nem kell győznie, csak lúzer ne legyen! De győztesből kevés van – új szó se kell rájuk. Itt vannak viszont a lúzer-tömegek.

Csak most, a kétezres évek elején kezdem felfogni, hogy miféle világban is élt József Attila. Nyugaton soha nem szűnt meg a verseny, de Magyarország pihent jó ötven évet. [...]

József Attila, a tökéletes költő is lúzer volt. Örök vesztes. Annak ismerte a legtöbb kortársa, és végső soron ő is így gondolhatta. Halála után a vesztesek védőszentje lett, a viaszszobrász. És a dilettáns költők menedéke. Esendő embernek mutatkozik a verseiben, nem hőrosznak. Héroszokkal azonosulni munka. Ezzel szemben részt venni a József Attila-kultuszban – ez egy belátható, mondhatni otthonos emberi (dilettánsi) életprogram: ő, hiszen Attila csak ember akart lenni, és boldog! Szégyen vagy nem szégyen – viszolyogtam József Attila kultuszától, sőt, utánzóitól meg az Attilázástól.”

„Héroszokkal azonosulni munka”, lúzerekkel azonosulni nem az. S ahhoz, hogy József Attilával való azonosulásunk újra világértelmező-önértelmező kemény munkává váljon, nem tekinthetünk el a József Attila-i éles intellektus szellemi tápanyagaitól sem. Ha csak a vesztest látjuk, a nagy világértelmező-világváltoztató szellemi erőfeszítését nem, az olyasmi, mintha Petőfiből csak a *Felhők*et szeretnénk. Bár kétségtelen, hogy a kései, le-tisztult József Attila létösszegző versei jelentősebb és távolságtartóbb művek, mint Petőfi izgalmas válságversei. (3)

A demarxizált József Attila olyan – legalábbis életművének egy (nem jelentéktelen) részében –, mint a skolasztyikus-arisztotelianus teológiától megfosztott Dante vagy a neoplatonizmustól megfosztott Janus Pannonius, vagy Balassi. Vicces lenne azt állítani, hogy az *Isteni színjáték* tomista világképen alapuló makroszerkezete csak dísz a komédia külszínén, vagy hogy a *Saját lelkéhez* című Janus-versben csak dekorum a ficinói neoplatonizmus. Természetesen a *Külvárosi éj* is beszélhet a szocialista, marxista József Attiláról, de a *Munkások* vagy *A város peremén* fogalmilag és képileg kifejtett világgyarázata, forradalmi messianizmusa nélkül aligha érthetjük pontosan a „törvény szövevé / mindig fölfeslik valahol” *Eszméletének* történelmi determinizmussal meghasonló József Attiláját vagy a lezáruló horizontok tragikus létösszegzőjét. S bár természetesen alighanem máshogy ítéljük meg a globalizációt, mint az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság korában, de a világot planetáris-globális perspektívában láttató József Attila legalább annyira kortársunk, mint a *A magyarokhoz* (II)-t, a „Forr a világ bús tengere, oh magyar!” kezdetű, a globális kihívásra lokális választ fogalmazó ódát író Berzsenyi. S ezzel máris magánál a versnél tartunk. A *Munkások* című klasszikus ódánál.

Állatkerti útmutató és planetáris óda

„Az első rész képeit egy különös feszültség élteti: nagy arányú természeti jelenségek, nagy földrajzi vagy eszmei távlatok, amelyeket mégis érzékeinkkel felfogható közelségbe hoz a költő: lüktető, dinamizáló képek ezek: a világ bús tengere forr” – írja Barta János (1975, 156.) nagyszerű elemzésében Berzsenyi ódájáról. S amit ír, áll a meggyőző-

désem szerint elsősorban *A magyarokhoz* (II)-t mintául, előképül vevő osztályharcos óda, a *Munkások* nyitószakaszára is: első csodája ennek is a szabad szemmel nem látható, glóbuszméretű földrajzi-történelmi folyamatok megérezkítése. A mai diák az időjárás-jelentések ürfelvételeiről már ismeri a láthatóvá tett földgolyót, de Berzsenyi és József Attila a szabad szemmel nem láthatót még csak a nyelv erejével tették láthatóvá, érzékelhetővé. Berzsenyi a napóleoni háborúk tektonikus mozgásait látatja, József Attila a gazdasági válság totalitarianizmusokat és világháborút szülő világrengéseit. A *Munkások* első szakasza azt írja le – ha Immanuel Wallerstein neomarxista szociológus-közgazdász szavait alkalmazzuk a képek tartalmának fogalmi megragadására –, ahogy a centrum hatalmai közötti torzalkodásnak a periféria országai, illetve a centrumországok elmaradottabb térségei lesznek a kárvallottjai: „a tőkés birodalmak [...] Lány Ázsiát, borzolt Afrikát falnak, / s mint fészket ütik le a kis falut”. (4)

Az egész metaforika politikai gazdaságtani alapozása, azaz a tőke szubjektummá, a munkás tárggyá válásának képpé formálása azzal is valószínűsíthető, hogy a vers két helyen is közvetlenül politikai gazdaságtani terminológiával él: a munkabér a munkaerő ára közismert marxista definíciója mellett nyilvánvalóan a Grundrisse (Marx, 1975) „termelő fogyasztás” fogalma között visszahív az első versszak „Termelő zabálás” szintagmájában. E paradoxnak tűnő s a költői fantáziát nyilván e paradoxitás által beindító kategória kapcsán talán nem érdektelen elmeditálni a diákokkal arról, hogy a mi fogyasztásunk a tőke számára profitot termel, s nyilván a reklámon keresztül ezért biztatnak bennünket minél nagyobb fogyasztásra.

A „klasszikus óda megújításának” eme „mesterpéldájára” is illik a Németh G. Béla (1982, 207–228.) *A Dunánál*-elemzéséből csent iménti minősítés, amiképpen a strófa-antistrófa-epodosz triadikusság: az odafordulás a tárgyhoz, felfogás-kinyilvánítás a tárgyról, magatartásparancs a tárgyból hármassága is megfigyelhető. Tverdota György (1999a, 63–64.) szerkezeti elemzésére (I. rész: 1. versszak, II. rész: 2–3–4. versszak, III. rész: 5.versszak) könnyen ráolvasható-ráépíthető ez a hármasság. Érdekes, hogy a „birodalmak”, a „világ” és a „tenger” szavak használata sem idézi föl Tverdótában a 19. század elejének magyar ódaköltészetét (például a vers által szerintem megidézett Berzsenyit), pedig később alighanem jogosan érzékeli a rájátszást Kölcsey művére: „Az illegalitás körülírása: »búvunk érte, mint az üldözött« talán tudatos rájátszás Kölcsey *Himnuszára*: »Bújt az üldözött...«” (Tverdota, 1999a, 71.) A műfaj, a mutatott műfaji jelleg kérdése ebben az esetben szerintem távolról sem mellékes, ugyanis ennek exponálása nélkül – szemben a finom átmenetek meggyőző elemzésével – a részek egészésszerű rendezésének holisztikus logikája kissé elmosódott marad, illetve elbizonytalanodik az első versszak allegorizálásának esztétikai legitimálása.

Nem válik világossá például, hogy éppen a műfaj nagyon is indokolja az indítás allegorizáló személytelenségét, általánosságát. Ehelyett mintha az allegória elmarasztalásának hagyománya kísértene az értelmezőt: „A költő által itt alkalmazott megoldásra a képi és a fogalmi oldal összefüggésének allegóriához való közelsége jellemző. Igaz ugyan, hogy első megközelítésben a világhelyzet tömör áttekintéséről van szó az első strófában, csak hogy ahhoz, hogy csakugyan történelmi-tapasztalati természetűnek foghassuk föl ezt a panorámát, éppen az esetlegesre, a pillanatnyira, a személyes nézőpontra történő utalás hiányzik” (Tverdota, 1999a, 65.). Szerintem itt a vers egyik leg-

erősebb pontján valami olyasmi kéretik számon, ami teljesen idegen az adott szövegben működő műfajpoétikától. Hogy a *Levegőt!* és *A Dunánál* majd efelé a személyes nézőpont felé mozdítja el az ódat a hagyományosabb építkezés felől, az jellemző karakterjegye azoknak a verseknek, de ennek hiánya nem hibája emennek.

A verset játékosan mint állatkerti útmutatót szoktam tanítani – ez a játékos értelmezésmódszertani metafora talán alkalmas az ideologikus távolság megteremtésére és áthidalására is egyben. A diákok első feladata a vers állatmetaforáinak kikeresése. Az első versszak trópusi ragadozóinak és cápájának, illetve kiszolgáltatott kisállatainak megtalálása után örömteli felfedezés a gyár gépeinek állati mozgásait, hangjait észlelni: a „sivalkodó transzformátorok”-ban fellelni az első háziállatot, a malacot. Így hát a globális távlat nagyvadjait a beszélő számára otthonos külváros „háziállatai” váltják föl. A malac után a következő kisállat a hal: „a mult sikos hala”, mely „Idegünk rángó háló”-jában vergődik. Azután a munkabér igei metaforájában („a munkaerő ára, / cincog zsebünkben”) következik az egér – s végül a poloska.

E játékos állattant Tverdota György elemzése is regisztrálja, én azonban egy lépéssel továbbmennék. Azt állítom, hogy ez a metaforika nem független a marxista politikai gazdaságtan gondolkodásmódjától. Arról van szó, hogy a tőke, a termelés, a gépek és a pénz világa megelevenedik, tevékenyvé válik, míg az ember, a termelés eredeti szubjektuma elidegenedik, eldologiasul. A marxi elemzés szerint a munkás, illetve a munkaerő által létrehozott dologi hatalom úrrá lesz az őt létrehozó emberen, a tőke lesz a tevékeny szubjektum, a munkás pedig a holt, önelidegenült, kiürült dolog; az eszköz lesz a cél s az eredeti cél a pusztá eszköz, dolog: „Horkolva alszunk s törten, / egymás hátán, mint odvas farakás.” A holt tárgyakból eleven állatok, az eleven emberből holt dolog, odvas farakás lesz. Ez minden, csak nem külsődleges dekoráció. Hogy is írja Marx (*Marx*, 1977, 93–94.) a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*? „A dolgok világának értékesedésével egyenes arányban nő az emberek világának *elértéktelenedése*. [...] A tárgy, amelyet a munka termel, a munka terméke, mint *idegen lényeg*, mint *a termelőtől független hatalom* lép vele szembe. [...] A munkának ez a megvalósulása a nemzetgazdasági állapotban mint a munkás *megvalótlatlansága*: a tárgyasulás mint *a tárgy elvesztése és a tárgy igájában való szolgaság*, az elsajátítás mint *elidegenülés*, mint *külsővé-idegenné válás* jelenik meg.”

Az egész metaforika politikai gazdaságtani alapozása, azaz a tőke szubjektummá, a munkás tárggyá válásának képpé formálása azzal is valószínűsíthető, hogy a vers két helyen is közvetlenül politikai gazdaságtani terminológiával él: a munkabér a munkaerő ára közismert marxi definíciója mellett nyilvánvalóan a *Grundrisse* (1972, I. 20.) „termelő fogyasztás” fogalma köszön vissza az első versszak „Termelő zabálás” szintagmájában. E paradoxnak tűnő s a költői fantáziát nyilván e paradoxitás által beindító kategória kapcsán talán nem érdektelen elmeditálni a diákokkal arról, hogy a mi fogyasztásunk a tőke számára profitot termel, s nyilván a reklámon keresztül, ezért biztatnak bennünket minél nagyobb fogyasztásra. S innen már nem is áll messze annak – a *Munkások* című vers történelmi prognózisát cáfoló – magyarázata, hogy a kapitalizmus egy idő után miért is nem a munkásság abszolút elnyomorodására, hanem inkább a fogyasztói rétegek, a fizetőképes kereslet kiszélesítésére „játszott”.

A munkásosztály helyzete, önelvesztése és világalakító küldetése közötti kapcsolatnak versbéli kibomlását s ennek *A szent családban* is olvasható marxi-engelsi képletét Tverdota György alaposan bemutatta, amiképpen a költemény rendkívüli poétikai megmunkáltságát, művességét, alliterációkkal, enallagéval, anaforikus ismétlésekkel zeneileg és retorikailag erőssé tett szövetét is behatóan jellemezte. (*Tverdota*, 1999a, 63–76.) Ezt vagy a vers Hankiss Elemér (*Hankiss*, 1985, 493.) által kiemelt híres komplex képeinek hatásmechanizmusát az órán érdemes megvizsgálni, itt azonban mindezt felesleges volna elismételni. Megelégszem annak a mozzanatnak a kiemelésével, ami még a korábban említettekén kívül politikai gazdaságtan és költői zoológia itt vizsgált metszéspontjához

tartozik. Mesteri, ahogy „a tátott tőke sárga szája” képről a vers egyszerre lírai és gazdaságtani logikája átvált a proletariátus lakó- és munkahelyének jellemzésére. A „hol zápfog rág, a város érdes része” fordulatra gondolok. A tőke a maga profitját az idézett teória szerint a nagyiparban termeli meg, ahol az olcsón vett munkaerő saját áránál lényegesen nagyobb értéket hoz létre. A termelő zabálás nagyvilágából a zápfogkép segítségével a képi koherenciát megőrizve, de ugyanakkor perspektívaváltást végrehajtva jutunk át a profittermelés és a természet áruvá alakításának centrumába: az ipari külvárosba.

Az Óda a Faust és a Gazdasági-filozófiai kéziratok felől olvasva

Bizonyára sokak számára túlon túl sok volt a fenti vers értelmezése kapcsán a Marx-idézet, a marxizálás. Vagy a fenti megközelítési módot, vagy a verset magát vetheti el az, akit zavar a sok ideologikus, mégpedig kétes frissességű s manapság alacsonyán jegyzett ideológiából származó elem. Jómagam azonban úgy gondolom, hogy ma is evidencia, mégpedig nem elhasznált és kiaknázott evidencia, hogy József Attila esetében aligha tekinthetünk el a marxizmus hatásától. E tárgykörben órán is érdemes felidézni Gelléri Andor Endre (255.) elégikus-ironikus anekdotáját az *Egy önérzet története* című önéletrajzi regényből. A történet szerint József Attila felmegy Gellérihez, s azt látja, hogy a költői lelkületű prózaíró szegényes szobájában – tán nőcsábászati célból – saját kezűleg festett csillagok és holdak díszítik a kék falat. „– Hát ez melyik csillag itt? Mi a neve? – kérdezte Attila, s már ráncolta is ráncképződésre különösen alkalmas homlokát. – Egy a sok közül – feleltem, de Attila dühbe gurult: – A nevét akarom hallani, nem általánosságokat. Nem halálfej kell a jobb kezed mellé – célzott a tintatartóm mellett ügyelgő koponyára –, hanem tudomány és tudás!”

József Attila ezután egy közgazdaságtani cikkét olvassa föl a prózaírónak, és szenvedélyesen követeli tőle, hogy mélyedjen el a politikai gazdaságtanban, mert különben nem maradhat igazi író.

Attól, hogy az utóbbi évtizedekben örvendetesen megszorodott a költő műveinek freudi és bergsoni, crocei vagy éppen heideggeri forrásait vizsgáló olvasata, s hogy a marxizmus szerencsére megszűnt kötelező állami ideológia lenni, a marxi gondolatokat nem kevésbé, hanem autentikusabban vizsgálhatjuk a száz éve született lírikus költői világgképében. S e világgképnek – mint az köztudott – a marxi bölcsélet nem periferiális és nem díszítő jellegű alkotóeleme. Zárógondolatként egy olyan vers lehetséges marxi ihletettséget szeretném felidézni, amelyről ez kevésbé nyilvánvaló, mint a *Munkások* esetében. A nagy szerelmi költeményről, az *Ódáról* van szó. Sokan nem értik, hogyan is kerülnek a női testbe tavak, bogarak, gyárok. Emlékszünk:

Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyárok,
sűrög millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong –
tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.

Tudjuk, nemcsak szerelmi, de (természet)filozófiai költemény is az *Óda*. Ahogyan Goethe *Faustjának* első része is az. Itt is, ott is az egyik alapkérdés a következő: Milyen összefüggés van a szerelmi történéssé és a megismerési problematika között? A Fausta pontosítva: hogyan függ össze a tudós Faust megismerési válsága, megismerési drámája és a szerelmi történet, Margit története? Egy nagy tekintélyű – és marxizmussal aligha

vádolható – tudós, Hans Robert Jauss főművének egyik magyarra eddig nem fordított részében egy Marx-idézettel válaszol a kérdésre. A Földszellem szavaiból indul ki, aki, amikor Faust benne akarja megragadni-megérteni a makrokozmoszt, a természetet, így válaszol neki: „Azzal vagy egy, kit megragadsz, / velem nem!” (5) („Du gleichst dem Geist, den du begreifst!). Azután a Margit-szerelemben megnyílik a természet titka, lényege, törvényrendszere Faust előtt, amint azt az *Erdő*, *barlang* jelenetbéli nyitómonológból megtudhatjuk. Azaz a szerelemben, a szerelem által tárult fel a természeti világ. Mert, ahogy a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* Marxát idéző Jauss (Marx, 1977, 131., ill. Jauss, 1982, 522.) mondja: „Az embernek emberhez való közvetlen, természetes, szükségszerű viszonya a *férfinak a nőhöz való természetes viszonya*. Ebben a *természetes* nembeli viszonyban az embernek a természethez való viszonya közvetlenül az emberhez való viszonya, mint ahogy az emberhez való viszonya közvetlenül a természethez való viszonya.” Gretchenen, azaz Margiton mint vele egyenlőn át a természet titkait ragadja meg, érti meg Faust, az *Óda* megszólítottján, a női test mikrokozmoszán keresztül pedig így és ezért tarulhatnak fel az *Óda* lírai hőse előtt a makrokozmosz törvényei. Így és ezért bírhatja szóra a szeretett nő „a mindenséget”, így és ezért szólal meg a szerelemben, szeretkezésben a „törvény tiszta beszéd”-e s nem csak a „lét dadogása”.

Jegyzet

(1) A cikk első, némileg rövidebb változata 2005. június 3-án, Szekszárdon a Pécsi Tudományegyetem Ilyés Gyula Főiskolai Kara, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a József Attila Társaság, valamint a Pécsi Akadémiai Bizottság „*tani-tani*” – *József Attila-olvasatok az irodalomórán* című konferenciáján hangzott el.

(2) Mindkét elemzés kiemeli azt a „mü gondot”, amellyel a vers készült, s ezt szembeesíti történelem-szemléleti és esztétikai problematikuságával. Az előbbivel kapcsolatban a vers jövőre vonatkozó ígéreteinek tévedéseit emlegeti, nevezetesen, hogy a forradalmi jóslat nem vált be, illetve, hogy a munkásság, „ha a harmincas években létezett is mint meghatározó osztály, mára eltűnt a történelem színpadáról”. (1999a, 72–73. o.). Erre az ellentétre azonban az értelmező azt válaszolja, hogy „azok a kategóriák, amelyekben [...] Vörösmarty, Petőfi vagy Arany gondolkodtak a történelemformáló erőkről, történetileg nem kevésbé feltételezettek, éppoly kevésbé őrizték meg érvényességüket, mint azok, amelyekkel József Attila a maga korának viszonyait gondolta végig [...], ez mégsem vonja magával szükségszerűen a költemények művészi hitelének elvesztését” (1999a, 73. o.). Jóval kevésbé határozott választ ad Tverdota a verssel kapcsolatos esztétikai kételyekre (közelsége az allegorikus megoldásokhoz, a lírai én kollektivistá-aszkétikus marginalizálása” [?], „a nyelvet uraló magabiztos költői beszéd” (1999a, 75. o.). E problémákat mintegy nyitva hagyja, megválaszolásukat a jövő értelmezőire bízva. Az értelmezés nyitott sum-

mázata némileg ellentmond az esztétikai rehabilitációt ígérő felütésnek. Magam a vers egészét az elemzés addigi irányának megfelelően kiemelkedő értékűnek vélném (az allegorikuság vádjának problematikuságára még kitérek), ha annak záró másfél sora: „a sötét gyárra / szegi az Ember öntött csillagát!” nagybetűs pátosza és az „öntött csillag” szintagma kimódoltsága, versbeli előkészítetlensége nem rántaná le a befejezést. (Ennél bizony szerintem a „vörös csillagát” is jobb lenne, mert az legalább ellentétben áll a gyár „sötét” jelzőjével).

(3) A kései versek egyoldalú kiemelésének veszélyét körültekintően mérlegeli *Veres*, 2005.

(4) Tverdota (1999a, 64. o.) nem aktualizáló neomarxista terminológiával, hanem – filológiaiag-történetileg jogosan, de a jelentést és a befogadást jobban a múltba záró módon – a hagyományos (lenini) imperializmuselmélet fogalmaival írja le az első versszakot: „A verskezdő nyolc sor annak a tételnek a költői megfogalmazása, mely szerint az imperializmus korában a tőkés rendszer pusztító módon kiterjeszti befolyását az egész világra. Hogy ez a tézis megtestesüljön, a folyamatot a költő a maga monumentalitásában ragadja meg: »világot szaggató fogak«-ról beszél, »birodalmak« lázas tevékenységét látjuk, egész kontinensek, *Ázsia és Afrika* vagy éppen a *tenger* tűnnek föl, s egy »kis, búvó ország« vagy egy »kis falu« ebben a gigantomachiában már liliputi lényekké törpülnek.”

(5) Jékely Zoltán fordítása. Márton László fordításában: „Arra hasonlítasz, akit megértesz, / Nem rám!”

Irodalom

Barta János (1975): Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz (Forr a világ...). In Mezei M. – Kulin F. (szerk.): *Miért szép?* Budapest.

Borbély Szilárd (2005): A mély seb. *Népszabadság*, április 9.

Gelléri Andor Endre: *Egy önérzet története*.

Hankiss Elemér (1969): *A népdaltól az abszurd drámáig*. Budapest. Magvető, 9–40.

Hankiss Elemér (1985): *Az irodalmi mű mint mint komplex modell*. Budapest. Magvető.

Jauss, Hans Robert Jauss (1982): *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*. Suhrkamp.

Kemény István (2005): 2005 – József Attila-émlékév: Húsvét, április 11. *Magyar Narancs*, 10.

Marx, Karl (1972): *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai I–II*. Budapest.

Marx, Karl (1977): *Gazdasági filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Németh G. Béla (1982): A klasszikus óda megújításának mesterpéldája. József Attila: A Dunánál. In: uő: *Hét kísérlet a kései József Attiláról*. Budapest. 207–228.

Szegedy-Maszák Mihály (1995): Szerepjátás és költészet. In uő: *Minta a szövegben*. Budapest. 72–73.

Tverdota György (1999a): *József Attila*. Budapest. 63–76.

Tverdota György (1999b, szerk.): *József Attila: Medvetánc, Nagyon fáj*. Budapest.

Veres András (2005): Számvetés és ítékezés. *Élet és Irodalom*, 14.

Arató László

ELTE, Radnóti Miklós Gyakorlóiskola

Ene-Liis Semper: *Ajtó*. Egy fény-árnyék szobor bemutatása

Adalékok a kortárs művészet jelenlevővé s az intermedialitás elengedhetetlenné tételéhez a humán tanórákon

A Szegei Tudományegyetem Modern Magyar Tanszékének oktatójaként 23 esztendeje vezetek szakmódszertani kurzusokat a negyedéves hallgatók számára. E tárgy titulását az évek alatt átalakítottam Gondolkodás-módszertani és szövegértési (kép-olvasási) gyakorlatokká. E cím hívebben tükrözi tevékenységünket: nyomozás és felfedezés (1) a legkülönbözőbb szövegvilágokban, a jó kérdés technikájának gyakorlása – együtt gondolkodás. S nem riadunk vissza „némi grammatikai aprómunkától” sem.

Korábban, pályám kezdetén a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban dolgoztam, itteni tapasztalataim kitörölhetetlenül élnek bennem. Ma is úgy vélem: az önálló megértéshez és saját interpretációhoz vezető gondolkodói út kiépítése (irányuljon az szövegre, képre, épületre, szoborra, reklámfilmre és így tovább) a leg hangsúlyosabb feladat a (humán irányú) tanórákon; a többi csak „pakfon és paraván” (2). A szövegek áradatában a diákra a képelemzés üdítően hat, ezért (is) szorgalmazom a magyaróra tevékenységeinek ilyen irányú kiterjesztését. A diákok kíváncsiak és modernek. Másfelől: unottak és konzervatívok; mindkettő egyszerre. Tájékozottak és tájékozatlanok. A kortárs (nem évtizedekkel ezelőtti, hanem ma történő) művészet állandó jelenléte elengedhetetlen a középiskolában. Hogyan csempésszük be, hogyan tegyük mindennapos szükségletté? Ami érdekes, ami izgalmas, kalandos; ami rejtélyként s rejtvényként néz vissza az őt faggatóra; ami: mese, jó történet – mindig, mindenhol, minden korosztályt leköt, s nem eresztí többé.